

Editorial

Československé město včera a dnes

Pri hľadani vhodného názvu pre monotematické číslo *Sociálních studií* a tiež pre konferenciu, ktorá sa konala na Fakulte sociálních studií MU v novembri 2009¹, sme sa otvorene pohrávali s jeho „retro“ vyznením. Namiesto teoretických konceptov sme zvolili trochu hravé spojenie, ktoré vystupuje z akademického diskurzu. Zároveň sme však chceli využiť jeho popisný charakter. V tomto čísle *Sociálních studií* sú totiž predstavené práce, ktoré sa sústreďia na mestá situované v Českej republike a na ich minulosť i súčasnosť. Aj keď číslo nezahŕňa prípadové štúdie z miest dnešnej Slovenskej republiky, názov je stále príznačný. Väčšina príspevkov sa totiž aspoň čiastočne vracia do doby, kedy dnes české mestá bolo možné označiť za „československé“ na základe toho, že sa nachádzali na území Československa, a to bez ohľadu na pestrosť etnických príslušností ich obyvateľov. Toto monotematické číslo sa teda sústreďí jednak na „lokálny“ kontext, jednak zdôrazňuje historickú perspektívu. Aký má ale podobné zameranie vôbec zmysel?

Prečo „československé mesto“? V prvom rade – prác, ktoré prispievajú k rozvoji českých a slovenských urbánnych štúdií, nikdy nie je priveľa. Pole interdisciplinárnych urbánnych štúdií v českom a slovenskom akademickom prostredí stále nie je jednoznačne vymedzené (pozri Klusáková 2010; Ferenčuhová et al. 2006). Pozornosť venovanú mestám, prípadne jej jasné teoretické a metodologické zakotvenie v rámci odboru, považujú za nedostatočnú autori a autorky viacerých disciplín vrátane geografie, histórie či etnografie (Ouředníček et al. 2009; Klusáková 2010; Popelková 1995; Bitušíková 2003: 36). A nakoniec mesto a jeho teórie tiež nepredstavujú dominantnú tému v súčasnej českej a slovenskej akademickej produkcii² a ani v oblasti univerziténeho vzdelávania³. Samotná súčasná akademická tvorba venovaná problematike miest (z rozličných uhlov pohľadu i z perspektívy rôznych disciplín) pritom nie je zanedbateľná. Popri niekoľkých výrazných monografiách a kolektívnych prácach či zborníkoch, množstve kapitol v knihách a časopiseckých statí publikovaných autormi a autorkami z rozličných disciplín v lokálnych jazykoch i v angličtine, tematickom časopise *Lidé města/Urban people*, boli v poslednom desaťročí v českom a slovenskom prostredí vydané i viaceré monotematické čísla časopisov sústredené na problematiku bývania,

Sociální studia. Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity, 3/2010. S. 7–11. ISSN 1214-813X.

- ¹ Zborník z konferencie je však samostatnou publikáciou a toto číslo *Sociálních studií* nepredstavuje výstup z nej.
- ² Máme na mysli tvorbu autoriek a autorov spojených s lokálnymi výskumnými inštitúciami.
- ³ A to napriek existencii veľmi výrazných prác, ktoré vznikali, a autorov, ktorí ich písali, už pred rokom 1989, či v raných deväťdesiatych rokoch. Pre prehľad o jednotlivých disciplínach pozri napríklad Musil (2003; 2005), Ouředníček et al. (2009), Luther (1995), Popelková (1995), Bitušíková (2003), Klusáková (2010).

sociológiu mesta, urbánne štúdiá či premenu miest po roku 1989 (napríklad *Sociologický časopis* 2/2003 a 2/2005; *Sociální studia* 2/2006; *Sociológia* 4/2009). Predsa sa však pri tomto množstve prác zdá, akoby skúmanie a diskusie prebiehali po zvláštnych „disciplinárnych“ líniiach a stretávanie sa vo väčšej miere odohrávalo azda len medzi sociálnou/humánnou geografiou a sociológiou⁴. Práve to predstavovalo výzvu pri zostavovaní tohto čísla. Nakoniec – snahu postaviť vedľa seba práce autorov a autoriek z rôznych disciplín opakujeme už po štvrtý raz (pozri *Sociální studia* 2/2006; zborníky *Město: proměnlivá ne/samozřejmost* (2009) a *Československé město včera a dnes* (v tlači)). V čísle *Československé město* sa stretávajú opäť texty a autori/ky, ktorých hlavným poľom je sociológia a geografia, ale tiež história či etnografia. Pestrosť súboru textov sa podarilo dosiahnuť i s ohľadom na výskumníčkami používané metódy. Tie zahŕňajú etnografický výskum, analýzu dokumentov i štatistické šetrenie.

Druhým dôvodom, pre ktorý sme považovali i tak (geograficky) obmedzený zámer čísla za zmysluplný, je prostá snaha poznať lokálne mestá. Medzinárodné diskusie o urbánnej teórii z posledného desaťročia upozorňujú na pretrvávajúci nedostatok reflexie podoby a života v mestách mimo západný svet severnej pologule, na dominantné sústredenie sa na „globálnych hráčov“ a na metropole a na opomínanie „obyčajných“ (Robinson 2006), „malých“ (Bell and Jayne 2006), či „menej významných“ (Jayne 2000) a „druhých“ (Steinführer a Haase 2009) miest. Ich skúsenosti a príbehy, ako aj lokálne teoretické práce, sú podľa tejto kritiky nedostatočne zastúpené v tom, čo by sa dalo označiť za „globálne zdieľané znalosti“ a urbánnu teóriu. Zostavením čísla v češtine a slovenčine neašpirujeme síce priamo na obohatenie tejto teórie, snažili sme sa však zoradiť vedľa seba práce, ktoré prinášajú poznatky práve o takýchto mestách, a rozširovať tak znalosti, ktoré o nich, aspoň lokálne, zdieľame. V určitom ohľade sa však tento zámer naplniť nepodarilo. Mestá, ktorých sa týkajú štyri z piatich statí, sú totiž dve: Praha a Brno. Obecnejšie o „československých mestách“ potom hovoria dva články, ktoré nevychádzajú z konkrétneho empirického a lokálne zasadeného výskumu. S ohľadom na názov čísla takáto skladba štúdií nie je celkom uspokojivá. Nedá sa z nej síce usudzovať na to, že by malé a stredné mestá v ČR a SR neboli skúmané vôbec. Nakoniec, v rámci urbánnej etnografie/etnológie sa výskum pred rokom 1989 sústredil práve na malé mestá a na okraji pozornosti boli, najmä do šesťdesiatych rokov, skôr väčšie regionálne centrá (Bitušiková 2003; Popelková 1995; Luther 1995). *Prostředím* skúmania sú menšie mestá i pre súčasnú antropologickú tvorbu, avšak snahy o teoretické uchopenie špecifik malého mesta nie sú príliš časté.

Prečo „včera a dnes“? Historická perspektíva umožňuje zachytiť premeny, ktorými mestá prechádzali a prechádzajú, a to na úrovni každodenného života obyvateľov, ich prežívania a vnímania, s ohľadom na vývoj fyzickej podoby miest, ich správy a riadenia, či na roly, ktoré zastávajú vo vzťahu k iným mestám. Za zmysluplné pritom považujeme

⁴ Blízkosť sociológie a sociálnej/humánnej geografie môže byť do určitej miery daná i nedávnou históriou, kedy sa práve geografia stala „útočiskom“ pre urbánnych sociológov po zrušení sociologických inštitútov v období normalizácie (pozri Musil 2003: 152), ale tiež zdieľanými „klasickými“ (a dnes už v podstate opustenými) teoretickými východiskami oboch disciplín (zvlášť Chicagská škola) (pozri Ouředníček et al. 2009: 96–97).

diskutovať tak o premenách týkajúcich sa osobných životných príbehov a období, ako o tých, ktoré sú späté so zmenami v kontexte a jeho štruktúrach, s udalosťami politickými a so širšími spoločenskými zmenami vôbec. Zvlášť nás potom zaujíma ich prelínanie, ktoré je zrejme z viacerých textov v čísle. Mesto nepovažujeme za statický objekt či fixné prostredie života. Zaujíma nás jeho premenlivosť, „otvorenosť“ a súčasne „mnohosť“ (s odkazom na poňatie priestoru Doreen Massey (2005: 9)). Práve preto sme vítali príspevky, ktoré sa sústredia zároveň na premenu, na „nové“ situácie či javy a súčasne na kontinuity s minulými obdobiami, na pretrvávajúce prvky mestského prostredia a života a zároveň na premenlivosť vzťahu k nim, či na význam spomienok a minulosti.

Témy a problémy

Články obsiahnuté v tomto čísle zachytávajú premeny miest v dnešnej Českej republike cez zber a interpretáciu spomienok a pohľadov obyvateľov (i bývalých), cez analýzu dokumentov, prípadne cez oboje zároveň. Text Jany Noskovej *Obraz(y) Brna a života jeho obyvateľ v Brünnner Heimatbote 1948–1950* spracováva spomienky nemeckých obyvateľov Brna odsunutých po konci druhej svetovej vojny. Spomínanie, ktoré text analyzuje, je spomínaním *vyvolaným* špecifickými udalosťami a situáciou. Autorka pracuje s článkami publikovanými v bývalej NSR v zvláštnom type tlačovín – v Heimatblätter, ktoré boli fórom pre komunikáciu vyhnaných Nemcov a tiež ich „miestom pamäti“. Jana Nosková zdôrazňuje jednak význam, ktorý majú v spomienkach konkrétne prostredia každodenného života a práce, či monumenty a symbolické body v meste, jednak upozorňuje na tendencie k výkladu minulosti mesta a tvorbe stereotypných obrazov jeho obyvateľov. Článok je svojím empirickým zameraním i uchopením materiálov zároveň odpoveďou na predchádzajúce etnografické práce o/v Brne, ktoré sa sústredili prevažne na české obyvateľstvo.

Do päťdesiatych rokov 20. storočia sa vracia i text Slavomíry Ferenčuhovej *Od „krásneho mesta pre pracujúcich“ k „európskemu štandardu“: Premeny obrazu ideálneho mesta v plánovaní Brna 1951–2007*, ktorý sa sústreďí na premenlivosť predstáv o vhodnej budúcnosti mesta Brna podľa koncepcií rozvoja mesta z posledných šesťdesiatich rokov. Na základe analýzy plánovacích dokumentov predkladá štyri obrazy Brna z rôznych desaťročí pred a po roku 1989, porovnáva ich s poznatkami o ideáloch presadzovaných v plánovaní miest za socializmu a po páde režimu v iných mestách a konštatuje rovnako zmenu ako kontinuity v presadzovaných ideáloch pre Brno.

Text Jany Barvikovej opäť mapuje *spomienky*, tentokrát však spomienky, ktoré predstavuje ako *generačne* špecifické a spojené s prežívaním detstva a dospievania v panelových sídliskách. Dnes tridsaťroční obyvatelia a obyvateľky pražského panelového sídliska *Jižní město*, ktorí sa do nich prisťahovali v útlo detstva, však na sídliská nielen spomínajú, ale formulujú i svoje pohľady na dnešný život v nich a na ich možnú budúcnosť. Okrem otázok identifikácie s miestom a jeho hodnotenia ako miesta pre bývanie, autorkina analýza pološtruktúrovaných rozhovorov tiež vyzdvihuje premenlivosť vnímania a vzťahu k prostrediu podľa veku a období života respondentov. Text zaujímavou ukazuje, v akom období dospievania sídlisko začalo byť mladými obyvateľmi vnímané i „používané“ ako „miesto

na prespanie“, i ako ho v mladej dospelosti začali posudzovať s ohľadom na podmienky, ktoré im poskytuje nie už ako deťom, ale ako rodičom.

Článok Jany Barvíkovej a niektoré jeho zistenia rezonujú s ďalšími textami v čísle. Na jednej strane sa dopĺňa s esejou Barbory Novotnej, ktorá predstavuje *panelák* ako zvláštny prvok lokálneho mestského prostredia, uvažuje nad jeho premenlivým vnímaním a hodnotením a označuje ho za svojské „miesto pamäti“. Na druhej strane úvahy respondentov Jany Barvíkovej nad tým, aké môže byť starnutie na Jižním městě, otvárajú tému, ktorá sa javí ako jedna zo základných otázok pre budúcu akademickú diskusiu a ktorej je v tomto čísle venovaný rozsiahlejší priestor.

Témy *starnutia v meste* sa dotýkajú tri texty. Článok Lucie Vidovičovej a Evy Gregorovej predstavuje prehľad akademických diskusií o trendoch rozvoja mestského prostredia zrejmých z posledných desaťročí a o ich možných dopadoch na starnúcich obyvateľov. Text Jany Temelovej, Niny Dvořákovéj a Aleny Slezákovéj podobne sústreďujú pozornosť na premenu miest ako premenu podmienok života staršej populácie relatívne silno pripútanej k miestu bydliska. Text Dany Sýkorovej je diskusným príspevkom k obom týmto článkom a k ich styčným bodom. Kým prvá zo zmienených statí je konceptuálnym príspevkom, ktorý zároveň vyzýva k pozornosti voči problému a do istej miery oznamuje zámer otvoriť debatu s poukazom na jej nielen akademickú, ale i politickú relevanciu, druhý text prináša výsledky šetrenia spokojnosti s bývaním v rôznych pražských štvrtiach a zisťuje vplyv premeny jednotlivých častí Prahy (centrum, Smíchov a sídlisko Háje) za posledných dvadsať rokov na pociťovanú spokojnosť starších obyvateľov. Oba texty pritom upozorňujú v obecnjšom zmysle na význam, aký môžu mať štrukturálne zmeny ovplyvňujúce mestské prostredie pre ich každodenné používanie a vnímanie špecifickými – aj keď stále vnútorne rozrôznenými – skupinami obyvateľov. Text Dany Sýkorovej nakoniec upozorňuje na spôsob, akým predložené články naznačujú možnosti (i potrebu) zaplnenia medzery v poznávaní a skúmaní otázok starnutia s ohľadom na *mesto* a *priestor*, v ktorom je zažívané, a zdôrazňuje i zrejmé prelínanie disciplín pri výskume práve tejto problematiky.

Veríme, že čítanie všetkých textov – jednotlivo i pohromade – bude prínosné a príjemné. Za ponúknuté príspevky ďakujeme všetkým autorkám a autorovi a za podnety k ich zdokonaľovaniu zase všetkým anonymným posudzovateľom. Za organizačnú prácu ďakujeme výkonnej redaktorky *Sociálnych štúdií* Petre Georgale.

editorky

Literatúra

- BELL, David ; JAYNE, Mark. (eds.) *Small Cities : Urban Experience Beyond the Metropolis*. London : Routledge, 2006. 280 s. ISBN 0-415-36658-5.
- FERENČUHOVÁ, Slavomíra ; ŠULEŘOVÁ, Michaela ; VACKOVÁ, Barbora. Mesto : začiatok urbánnych štúdií v Čechách? *Sociální studia*, 2006, roč. 3, č. 2, s. 7 – 8. ISSN 1214-813X.
- JAYNE, Mark. Imag(in)ing Post-Industrial Potteries. In BELL, D., HADDOUR, A. *City Visions*. Essex : Pearson Education, 2000, s. 12 – 26. ISBN 0-582-32471-5.
- KLUSÁKOVÁ, Luďa. Urban History in the Context of Czech Historiography and Social Sciences. *Città e Storia*, 2010, roč. 5, č. 1, s. 55 – 70. ISSN 1828-6364.

- LUTHER, Daniel. Výskumy mesta a formovanie urbánnej etnológie na Slovensku. *Etnologické rozpravy*, 1995, roč. 2, č. 2, s. 5 – 13. ISSN 1335-5074. [online].
- MUSIL, Jiří. Jak se formovala sociologie bydlení. *Sociologický časopis*, 2005, roč. 41, č. 2, s. 207 –225. ISSN 0038-0288.
- MUSIL, Jiří. Proměny urbánní sociologie ve Spojených státech a Evropě 1950 – 2000. *Sociologický časopis*, 2003, roč. 39, č. 2, s. 137 – 167. ISSN 0038-0288.
- OUŘEDNÍČEK, Martin ; NOVÁK, Jakub ; TEMELOVÁ, Jana ; PULDOVÁ, Petra. Metody geografického výzkumu města. In FERENČUHOVÁ, S., GALČANOVÁ, L., HLEDÍKOVÁ, M., VACKOVÁ, B. (eds.) *Město : Proměnlivá ne/samozřejmost*. Červený Kostelec, Brno : Pavel Mervart, MU, 2009, s. 93 – 128. ISBN 978-80-86818-86-3.
- POPELKOVÁ, Katarína. Urbánna etnológia-východiská a trendy. *Etnologické rozpravy*, 1995, roč. 2, č. 2, s. 80 – 100. ISSN 1335-5074. [online].
- MASSEY, Doreen. *For space*. London, Thousand Oaks, New Delhi : SAGE, 2005. 232 s. ISBN 978-1-41290-362-2.
- MAY, Tim ; PERRY, Beth. (et al.) The Future of Urban Sociology. *Sociology*, 2005, roč. 39, č. 2, s. 343 – 370. ISSN 0038-0385.
- ROBINSON, Jennifer. *Ordinary Cities : Between Modernity and Development*. 1. vyd. Abington : Routledge, 2006. 224 s. ISBN 0-4-15304-88-1.
- STEINFÜHRER, Annett ; HAASE, Annegret. New Life in Old Houses : Silent Residential Change in the Postsocialist Inner City. *Evropské město* [online]. 2009. [cit. 2010-04-23]. Dostupné na www: <http://www.evropskemesto.cz/cms/index.php?option=com_content&task=view&id=565>.